

BURSA'DAKİ OSMANLI DÖNEMİ CAMİLERİNDEN İKİ VA'Z KÜRSÜSÜ ÖRNEĞİ

Şenay ÖZGÜR YILDIZ*

Özet

Bursa'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden kısa bir süre sonra, şehirde bir külliye bütünlüğü içinde dini, eğitim, sosyal ve ticari yapıların da inşa edilmesi Bursa'ya bir başkent hüviyeti kazandırmıştır. Başta zaviyeler ve camiler olmak üzere XVI. yüzyıldan itibaren yoğunlu azalan, ancak kesintisiz olarak inşa edilen yapılar maruz kalmış oldukları istila, yangın ve deprem gibi felaketlere rağmen günümüze kadar ayakta kalmayı başarmışlardır. Makalemizin konusunu oluşturan Bursa Ulu Camii ve Abdâl Mehmed Camii va'z kürsüleri, içinde buldukları yapılar döneminin orijinal örnekleri olmasına rağmen XIX. ve XX.yy.'lara tarihlenen unsurlardır. Osmanlı Geç Dönem özellikleri taşıyan va'z kürsüleri arasında formları ve süsleme özellikleriyle dikkat çeken bu kürsüler tanıtılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Va'z kürsüsü, Bursa Ulu Cami, Bursa Abdâl Mehmed Camii, Barok üslubu, Mermer süsleme, Ahşap süsleme.

Abstract

Two Kursî Samples from Ottoman Era Mosques in Bursa

A short time after the conquest of Bursa by Ottomans, the construction of new complex buildings including religious, scholastic, social and commercial ones, gave the city a capital identity. Despite the disasters such as invasion, fire or earthquake, the buildings especially the zaviyahs and mosques, whose constructions gradually decreased in 16th century but uninterruptedly continued, have managed to exist till now. The kursîs (va'z kürsüsü) of Bursa Great Mosque and Abdâl Musa Mosque, which are the subject of this article, date back to the 19th and 20th centuries, whereas the mosques themselves are original examples of their times. These kursîs, which attract attention among the late Ottoman period examples with their forms and ornamentation features, are to be introduced and assessed.

Keywords: Kursî, Bursa Great Mosque, Bursa Abdâl Musa Mosque, Baroque style, Marble ornamentation, Wooden ornamentation.

* Yard. Doç.Dr., D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
e-mail : senay.ozgur@deu.edu.tr

Orhan Bey tarafından 1326 yılında fethedilen Bursa, Beylik merkezinin İznik'ten buraya taşınmasıyla birlikte çeşitli imâr faaliyetlerine sahne olmuştur. Orhan Bey'in imaret-zaviye, medrese, sıbyan mektebi, hamam, bedesten (Emîr Hanı) gibi yapıları bir külliye bütünlüğü¹ içinde Bursa Kalesi dışında, çarşı içinde inşa ettirmesi bir bakıma şehir merkezini oluşturmuştur. Bu şehir planlaması daha sonra kurulacak olan Osmanlı şehirleri için bir örnek teşkil etmiştir.² Bursa ilk Osmanlı şehirciliğinin şekillendiği bir merkez olmasının yanı sıra daha Orhan Bey zamanından itibaren Doğu – Batı ticareti için önemli bir merkezidir.³ Yıldırım Bayezid döneminde ise Bedestenin yanına Ulu Cami'nin de inşa edilmesiyle bir başkent hüviyeti kazanmıştır. Sadece bir yüz yıl başkentlik yapmış olan Bursa'da gerçekleşen imâr ve iskân faaliyetleri daha sonra başkentlik edecek olan Edirne ve İstanbul için adeta bir başlangıç olmuştur.⁴

Ancak Bursa'nın geçirmiş olduğu yangın, deprem gibi felaketler bu yapıların bir çoğunun günümüze kadar sağlam bir şekilde intikal etmesine mani olmuştur. Bugün ayakta olanlar ise defalarca onarımlara maruz kalmış, gerek üst örtüleri ve süslemelerinin, gerekse de mihrap, minber, minare gibi litürjik unsurlarının değişmesi neticesinde orijinalliklerini önemli ölçüde kaybetmişlerdir. Bu felaketlerin mağdurlarından biri de bizce camilerin içindeki va'z kürsüleridir. Yukarıda sözü edilen litürjik unsurlar onarılarak ya da değiştirilerek bir şekilde günümüze ulaşmış olmalarına rağmen, camilerin içinde döneminden olması beklenen va'z kürsülerinin hiç birisi günümüze intikal etmemiştir. 2008 yılından bu yana Bursa'daki 63 camide yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde bugün bu yapıların içinde mevcut olan va'z kürsülerinden sadece birisinin XIX.yy.'dan olduğu, 10 adet camide va'z kürsüsünün bulunmadığı, geri kalan kürsülerin ise 1960'lı yıllarından sonra gerçekleşen onarımlarla çeşitli zamanlarda camilere konulmuş olduğu saptanmıştır.⁵

¹ G. Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002, s.31-32.

² D. Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s.83; H. İnalçık, “Kent, Kentli ve Tarih”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007 Bursa) Ed. C. Çiftçi, Bursa 2007, s.18

³ H. İnalçık, *a.g.m.*, ay.yer.

⁴ D. Kuban, *a.g.e.*, s.68-70.

⁵ 2008 yılında başlamış olduğumuz “18.Yüzyıl Öncesi Osmanlı Dönemi Bursa, Edirne ve İstanbul Camilerindeki Va'z Kürsüleri” isimli projemiz çerçevesinde Bursa'da incelemelerde bulunduğumuz camiler şunlardır : Alâaddin Camii, Hüdavendigâr Camii, Timurtaş Paşa (Demirtaş Paşa) Camii, Ulu Cami, Sultan Orhan Camii, Muradiye Camii, Daya Hatun (Daya Kadın) Camii, Abdal Mehmed Camii, Bedreddin Camii (Hafsa Sultan Mescidi), Selçuk Hatun Camii, Kanberler Camii (Sitti Hatun Mescidi), Zeyniler Camii, Ahmed Daî Camii, Hatice Sultan Camii, Beşikçiler Camii, Altıparmak Cami, Kavuklu Cami, Tuz Pazarı Cami, Kara Şeyh Camii, Hacılar Camii, Çandarlı İbrahim Paşa (Mahkeme) Camii, Başçı İbrahim Camii, Düsturhan (Maskem) Cami, Çelebi Sultan Mehmed Camii (Yeşil İmare), Şahadet Cami, Araplar Cami, Ali Paşa Camii, Arap Mehmed Camii, Ertuğrul Camii, Duhter-i Şerif Camii, Hamza Bey Camii, İbni Bezzaz Camii, Fenari İsa Bey Camii, Pınarbaşı Cami, Çukur (Kademeli)

Burada dikkate değer bir husus bu camilere ait orijinal va'z kürsüsü örneklerinin hiç birisinin günümüze sağlam bir şekilde gelememiş olmasıdır. Bu durum şüphesiz bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Acaba bu camilerde en başından beri va'z kürsü yok muydu ya da söz konusu unsur camilerde mevcuttu, ancak yapıldıkları dönemde ahşap olması beklenen bu kürsüler Bursa'da vuku bulan deprem ve yangın gibi felaketler neticesinde yok olup gitti mi? Her ne kadar Bursa'da inşa edilen camilerin çoğu Osmanlı devletinin kuruluş ve yayılış yıllarında zaviye-imaret⁶ olarak yapılmışlarsa da belli bir süre sonra bu yapılar tamamen cami olarak kullanılmaya başlandıklarında bunlara bir minber ilave edildiği gibi bir va'z kürsüsünün de ilave edilmiş olması beklenmektedir. Bu durumun en güzel örneği ilk inşa edildiğinde zaviye-imaret olarak yapılmış olan Edirne Muradiye Camii'dir. Söz konusu yapıya cami olarak kullanılmaya başlandığı dönemde bir minber ve va'z kürsüsü de konulmuştur.⁷ Bu nedenle bu ihtimal üzerinde durmak yersiz görünmektedir. İkinci ihtimal yani bu unsurların camilerin maruz kalmış olduğu felaketler neticesinde yanmaları veya harap olmaları akla daha yakın gelmektedir.

Nitekim K. Baykal, Bursa ve Anıtları adlı eserinde Bursa şehri için şunları söylemektedir: *"1520 de şehrin yarısı, 1801 üçte ikisi yanmış, 9 Şubat 1854 depreminde Ulucami kubbelerinin 18'i göçmüş, yıkılmadık veya çatlamadık eser hemen hemen kalmamıştır, san'at değeri yüksek olanlar mümkün olan çabuklukla onarılmaya çalışılmış ve halâ da çalışılmaktadır."*⁸ Aynı araştırmacı, Şer'i mahkeme sicillerine dayanarak kaleme aldığı eserinde, H. 867/M. 1462-63 tarihinden itibaren Bursa'da gerçekleşen yangınlar ve depremler neticesinde kâgir binalar, han gibi yapıların yanı sıra camilerde de meydana gelmiş hasarlar hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, Şer'i

Cami, Kaygan (Keyau) Cami, Kiremitçi Sinan Bey Camii, Koca Naip Camii, Şeyh Konevi Camii, Meydancık Cami, Molla Arap Camii, Nalbantoğlu Camii, Namazgah Yeni Cami, Setbaşı Karaçelebi Camii, Somuncu Baba (Şeyh Hamid) Camii, Umur Bey Camii, Pir Emir Camii, Simkeş Cami, Sülüklü Cami, Şehabeddin Paşa Camii, Şeker Hoca Camii, Şerefeddin Paşa Camii, Şeyh Paşa Camii (Dibekli Cami), Üftade Cami, Veled-i Habib Camii, Veled-i Veziri Camii, Yerkapı Cami, Bayezid Paşa Camii (Çatal Mescid), Hıdırlık Cami, Selimzade Cami, Vezir-i (Üç kurnalı) Cami, Yeni Bezzaz Cami, Selimiye Camii. Bu rakam saptanırken meşitler ve yıkılıp yeniden yapılan camiler hariç tutulmuştur. Sadece Kanberler Camii (Sitti Hatun Mescidi), Bedreddin Camii (Hafsa Sultan Mescidi) ve Beyazıt Paşa Camii (Çatal Mescit) hem cami hem de meşit olarak anıldıkları için listeye dahil edilmiştir. Liste oluşturulurken <http://www.kenthaber.com/> sitesindeki verilerden de yararlanılmıştır. Bursa'daki arazi çalışmaları sırasında yardımlarını gördüğüm Yüksek Lisans öğrencim Mesut Polat'a, çizimleri yapan Yüksek Lisans öğrencim Seray Akın Ürkmez'e teşekkür ederim.

⁶ S. Eyice, "İlk Osmanlı Devri'nin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli – Camiler", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, Ekim 1962 – Şubat 1963, No: 1-2, İstanbul 1963, s.3-80; D. Kuban, *a.g.e.*, s.75-80.

⁷ Bu yapının kürsüsü basılmakta olan *"Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Ahşap Va'z Kürsüsü Örnekleri"* adlı makalemizde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

⁸ K. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 3. Baskı, Basım yeri yok, 1993., s.25.

mahkeme kararlarında lodos rüzgarının vermiş olduğu tahribat yüzünden camilerin sık sık onarıldıklarından bahsedildiğini de ifade etmektedir.⁹

Her ne kadar mahkeme kararlarında bu yapıların hasarlarının nerelerde olduğu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiş olsa da bu veriler, bize Bursa'daki camilerin durumunu ve hemiyetini kolayca tahmin etmemize izin vermektedir. Ayrıca Muhasebe Defterlerindeki deprem ve yangın sonrası onarımları yapılan eserlerin ve evkafın muhasebeleri zayıfatın büyüklüğü konusunda fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.¹⁰

Bu durumun mahkeme kayıtları dışında edebi metinlere de yansımış olması dikkati çeken bir başka husustur. 1472-1532 yılları arasında yaşamış Osmanlı Devri'nin ünlü şair ve yazarlarından Lami'i Çelebi, Şehrengiz-i Mevazi'i Şerife-i Bursa adlı eserinde Bursa'daki harap mahallelerden ve yapılardan bahsederek bunların yeniden ihya edilmesi için Kanuni Sultan Süleyman'ın desteğini istemektedir.¹¹

Bursa camilerine sonraki yüzyıllarda ilave edilmiş olan va'z kürsüsü örnekleri yukarıdaki görüşümüzü teyit etmektedir.

Çalışmamızın ana konusunu, Bursa Ulu Camii ile Abdâl Mehmed Camii va'z kürsüleri oluşturmaktadır. Her iki örnek de camilerin inşa edilme tarihinden çok sonra yapılmış dikkat çekici uygulamalardır.

ULU CAMİ VA'Z KÜRSÜSÜ

Va'z kürsüsünün tanıtımına geçmeden önce Ulu Cami'ni kısaca hatırlatmak istiyoruz.

Ulu Cami inşaatının başlama ve bitiş tarihine dair bir inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak tarihi kaynaklarda Yıldırım Bayezid'in Niğbolu Zaferi'nden (1396) sonra Bursa'da bir Ulu Cami yaptırmaya başladığı kaydedilmektedir. Yapının içinde bulunan ahşap minberde Yıldırım Bayezid'in ismi ile H.802/M.1399-1400 tarihi mevcuttur. Bu tarih kaynaklarda caminin tamamlanma tarihi olarak kabul edilmektedir.¹²

⁹ Ay.yaz., *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa 1948, s. 5-7.

¹⁰ Bilgi için bkz. ay. yaz. ay.es., s. 38.

¹¹ S. S. Kuru, "Lami'i Çelebi'nin Gözüyle Bursa", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri"* (04-05 Nisan 2005-BURSA) Bildiri Kitabı, Ed. C.Çiftçi, 2. Basım, Bursa 2005, s.221.

¹² K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami*, 2. Baskı, Bursa 1989, s.19; ay. yaz., *Bursa ve Anıtları...*, s.100-101; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, 2. Basım, İstanbul 1989, s.225-226; ay. yaz., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.22; H. Önkal, *Camilerimiz*, Ankara 1995, s.14, 19; A. O. Uysal, "Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Minareleri", *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007 Bursa) Ed. C. Çiftçi, Bursa 2007, s.116; D. Kuban

Atatürk Caddesinde yer alan Ulu Cami, 12 adet dört köşeli payeler üzerine pandantiflerle oturan 20 kubbesi ile çok kubbeli camilerin en anıtsal örneklerinden biridir. Bir avlusu ve son cemaat yeri bulunamayan yapının, harime giriş sağlayan taçkapıdan itibaren orta ekseninde yer alan ikinci biriminin üzeri ortasında camekanlı olan bir kubbe ile kapatılmıştır. Bu camekanlı kubbenin altında Selçuklu dönemi cami ve kapalı avlulu medreselerinin sembolik avlu geleneğini devam ettiren fiskiyeli, onaltı köşeli bir şadırvan yer almaktadır. Yapının kuzey cephesinin batı ve doğu köşelerinde birer adet minaresi bulunmaktadır. Minarelerden batıdaki Yıldırım Bayezid tarafından, doğudaki ise oğlu Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Caminin mimarının belli olmadığı bilinmekle birlikte bazı kaynaklarda Ali Neccar ismine rastlamak mümkün.¹³

K. Baykal, Şer'i mahkeme sicillerini esas alarak 1493 yılından itibaren yapının uğramış olduğu tahribatı ve bunların neticesinde gerçekleşmiş olan onarımları bildirmektedir.¹⁴ Araştırmacı bu tarihi aynı zamanda cami ile ilgili ilk onarımların yapıldığı tarih olarak kabul etmektedir. Konumuzla da alakalı olduğu için biz bu tarihten sonra gerçekleşen onarımlardan kısaca bahsetmek istiyoruz. Söz konusu sicillerde bu tarihten önceki olay ve onarımlara ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Ankara Savaşı'ndan sonra Bursa'ya gelen Mirza Cihangir'in oğlu Mirza Mehmed denetimindeki Timurlu askerlerin padişahın hazinelerini zaptederek, Bursa'yı yıkıp yağmaladıkları bilinmektedir.¹⁵ Bu sırada camiye ahır ve samanlık olarak kullandıkları¹⁶ ve giderken de samanları yakarak camiye tahrip ettiği rivayeti de malumumuzdur. Fakat D. Kuban,¹⁷ Timur'un Sünni bir hükümdar ve büyük bir dini yapı kurucusu olarak bunu yaptığına inanmanın zor olduğunu ve nitekim caminin içindeki ahşap minberin varlığının da bunu yalanladığını ifade etmektedir. Z. Tanındı,¹⁸ Timur'un askerleri Bursa'yı işgal ettiğinde aralarında İbnü'l Cezeri'nin de bulunduğu bilginlerin Kütahya'da konaklayan Timur'un huzuruna çıkarıldıklarını ve Timur'un bu bilginlere ilgi göstererek kendisiyle birlikte onları da Semerkand'a götürdüğünü, hatta sadece bilginleri değil, Anadolu seferi de dahil yakın doğuya yaptığı seferler sırasında Şam'dan, Bağdat'tan, Tebriz'den sanatçıları da himayesine aldığını bildirmektedir. Nakkaş Ali b. İlyas da 1403 yılında Anadolu'dan göçürülen sanatçıların arasındadır. Bu

caminin inşaatının 1396 yılından önce de başlamış olabileceğini düşünmektedir bkz. D. Kuban, *a.g.e.*, s.134.

¹³ K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami...*, s.21.

¹⁴ Ay. yaz., *ay.es.*, s.21-29.

¹⁵ Ay. yaz., *Tarihte Bursa...*, s.11; E. H. Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşei Osmanlı Mi'marisinin ilk Devri 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul 1966, s. 402, s.409.

¹⁶ K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami...*, s.21, 30-31.

¹⁷ D. Kuban, *a.g.e.*, s.138.

¹⁸ Z. Tanındı, "Fetihlerin ve Ticaretin Sanata Yansıması: Göçer Bilginler, Dervişler ve Sanatçılar", *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu "Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri"* (04-05 Nisan 2005-BURSA) Bildiri Kitabı, Ed. C.Çiftçi, s.190, 194.

sanatçı Timur'un ölümünü izleyen yıllarda Bursa'ya geri dönmüştür. Bütün bu bilgiler gerçekten de caminin yakılmasının çok da inandırıcı olmadığını göstermektedir.

H. Önkal,¹⁹ caminin yaşamış olduğu en büyük felaketlerden birinin Timur'un Ankara savaşıdan sonra Osmanlı Devletini sarsması ve Yıldırım Bayezid tarafından ortadan kaldırılmış olan beylikleri tekrar canlandırması ile Karamanoğulları'ndan Mehmed Bey'in önderinde Bursa'nın kuşatılması sırasında bazı yapıların ateşe verilmesi ile birlikte Ulu Cami'nin dış duvarlarının da yakılması olduğunu ifade etmektedir. Nitekim, caminin dış duvarlarında yangına dair izlerin olması, yapının içindeki ahşap minberin sağlam bir şekilde günümüze ulaşması, yangının yapının içinde değil de dışında gerçekleştiğinin kanıtlarıdır. K. Baykal²⁰ da bu yangında daha ziyade Orhan Camii ve civarının yandığını bildirmektedir.

Tekrar cami ile ilgili Şer'i mahkeme sicillerinde bildirilen onarımlara dönecek olursak²¹, 1503 yılında caminin bazı pencerelerinin demir çerçeveleri onarılmıştır. 1567 yılında lodos nedeniyle meydana gelen tahribatlar sonucunda da yine cam ve pencereler tamir edilmiştir. 1571 tarihinde mihrap nakşedilmiştir. 1572 yılında lodosun etkisiyle bozulup akmaya başlayan üç kubbenin onarım masrafları Sultan Mehmed evkafından karşılanmıştır. 1573'te caminin tamir gerektiren kısımları onarılmış ancak neresinin tamir edildiği açıklanmamıştır. 1668 tarihinde doğu minaresine yıldırım isabet etmiş ve külahlı yanmış, ancak 1670 yılında onarımı gerçekleştirilmiştir. 1724 senesinde cami bir yılda iki kez tamir edilmiştir, bu tamirata ayrılan masraf belirtilmiş olmakla birlikte neresinin onarıldığına dair bir malumat verilmemiştir. 1732, 1740, 1742, 1743 yıllarında da çeşitli onarımlar geçirmiş olan cami, özellikle 1815 yılında Sultan II. Mahmud'un emriyle esaslı bir onarıma tabi tutulmuştur. Bu onarımların nerelerde yapıldığı ve masrafın ne kadar olduğuna dair bir bilgi mevcut olmamakla beraber, caminin doğu minaresinin kaidesi üzerinde 1819 tarihinin bulunması, bizim konumuzla alakalı olan harimdeki mermer va'z kürsüsünün üzerinde 1815 yılının olması bu tamirat hakkında bilgi vermektedir. Bu tarihlerde söz konusu minare onarılmış, mermer va'z kürsüsü ise bu tarihten sonra camiye konulmuştur.

1854 yılında gerçekleşen depremde Bursa'daki yapılar harap olmuş, Ulu Cami'nin de bir çok kubbesi yıkılmıştır. Sultan Abdülmecid'in emriyle yapılan esaslı tamirler üç yıl sürmüştür. Onarım bittikten sonra yine sultanın emriyle İstanbul'dan gönderilen hattatlar caminin yazılarını yenilemişlerdir.²²

XIX. yy.'da doğu ve batıdaki girişler açılmış, daha önce kare olan aydınlık fenerinin altındaki havuz Rokoko üslubunda ve onaltıgen olarak yapılmıştır.²³

¹⁹ H. Önkal, *a.g.e.*, s.16-18.

²⁰ K. Baykal, *Tarihte Bursa....*, s. 12.

²¹ Daha fazla bilgi için bkz. ay. yaz. *ay.es.*, s.21-29.

²² Bu konuda bilgi için bkz. K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami....*, s.28.

²³ Kuban, *a.g.e.*, s.138.

1889 yılında Ulu Cami'nin yanındaki dükkanlardan birinde çıkan yangın batı ve doğu minarelerinin külahlarının yanmasına sebep olmuş, külahlar taş külah olarak değiştirilmiştir.²⁴ 1951-1959 yıllarında²⁵ da onarımlar geçirmiş olan yapı en son günümüze yakın bir tarihte 2008 yılında da restore edilmiştir.

Yukarıda verilen onarımlara ilişkin bilgilerin arasında 1815 yılından önceki tarihlere ait bir va'z kürsüsü ile ilgili herhangi bir bilginin olmadığı görülmektedir. Müezzin mahfilinden, mihrap ve minberden övgüyle söz eden Evliyâ Çelebi²⁶ de Seyatnâmesinde bir va'z kürsüsünden bahsetmez. Ancak A. Yardım, Şeyhî Mehmed Efendi'nin Şekâyk Zeyli'nden naklen Hâfız-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin : “ *Bursa'da Câmî-i Kebîr'de kürsî-nişîn-i va'z tezkîr ve nâkal-i hadîs ü tefsîr iken (Ulu Câmî kürsüsünde vaaz edip, tefsîr ve hadîs okuturken), 1050 (1640) senesi hilâlinde (içinde) terk-i âlem-i vücûd ve mürğ-ı rûh-ı revân ravza-i cinâna suûd eyledikte (vefat ettiğinde)...* ”²⁷ yazmaktadır. Bu bilgi bize, 1640 yılında Bursa Ulu Cami'nde bir va'z kürsüsünün varlığına işaret etmektedir. Günümüze sağlam bir şekilde intikal edememiş olan bu unsur da muhtemelen dönemin güzel ahşap işi örnekleri olan minber, müezzin mahfili ve kapı kanatları²⁸ gibi ahşap malzemedendi. Bu veri ayrıca camilerin içinde yapıldıkları döneme ait bir va'z kürsüsü bulunması gerektiği düşüncemizi teyit eder mahiyettedir.

K. Baykal'ın,²⁹ Ulu Cami'nde görev yapmış olan va'izler hakkında verdiği bilgiler de bu doğrultudadır. Ulu Cami'nin ilk va'iz ve hatibi din ilimlerine vakıf, zühd ve takva sahibi halk arasında Somuncu Baba olarak da bilinen Aksaraylı şeyh Hâmid'dir. Camide va'izlik yapmış bir başka kişi de 1608 yılında vefat eden aynı zamanda âlim olan va'iz şeyh Ahmed efendi'dir. Ulu Cami'nin bir başka va'izi de 1640 tarihinde vefat etmiş olan müfessir ve muhaddis Hafız zade Şeyh Mehmed efendidir. 1644 senesinde vefat eden müezzin zade Ahmed efendi de camide va'iz, imam ve hatip olarak görev yapmıştır. Ulu Cami'nin açılışı sırasında hutbeyi okumuş olan Somuncu Baba'nın aynı zamanda bir va'iz olarak zikredilmesi dikkat çekici ve konumuz açısından önemlidir. E. H. Ayverdi³⁰ de Somuncu Baba için : “ *Binânın iliklerine sinmiş olan rûhâniyet, olasa olsa ilk hutbeyi okuyup va'zı veren Somuncu Baba nâmiyle mâ'rûf Şeyh Hamîdüddî-i Aksarâyî'nin, o zaman halkın gösterdiği 'alâka ve hürmetin hiç*

²⁴ K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami...*, s.28-29.

²⁵ H. Önkâl, *a.g.e.*, s.18.

²⁶ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi : Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, Haz. Y. Dağlı – S.A. Kahraman, C.2, 1. Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2008, s.14.

²⁷ A. Yardım, “Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 78.

²⁸ A. Ersoy, *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul 1993, s. 9-11.

²⁹ K. Baykal, *Bursa'da Ulu Cami...*, s.37-39.

³⁰ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*,s.401.

eksilmeyip zemânımıza kadar ulaşmış olmasından doğmaktadır” demektedir. Ayverdi³¹ ‘Âşk Paşa-zâde’den naklen şeyh Hâmid bin Mûs’el –Kayserî’nin Yıldırım Bayezid’in iltimasıyla Ulu Cami’nin va’izliğinde bulunduğunu da belirtmektedir.

Şer’i mahkeme sicilleri ayrıca aralarında Molla Gürânî’nin yaptırdığı da bulunan başka kürsülerin olduğu da bildirmektedir. XVII.yy. ilk yarısında da Cumartesi günleri ikinci namazından sonra cemaate va’z edilmesi için Ebûbekir b. Hacı Mehmed’e ait bir kürsünün ihdas edildiği de yine verilen bilgilerin arasındadır.³² Bütün bu bilgiler 1815 yılından önce Ulu Cami’nde va’z kürsünün olduğunu göstermektedir. Nitekim Ulu Cami’nin içinde gerçekleştirilen faaliyetler göz önüne alındığında, onun, sadece ibadete mahsus bir yapı özelliği taşımakla kalmadığı, aynı zamanda bir kültür merkezi olarak da hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Bugün Ulu Cami’nin içinde bulunan va’z kürsüsü üzerinde yer alan kitabesinden de anlaşıldığı gibi H.1231/ M. 1815 yılında buraya konulmuştur. 1.52 m. yüksekliğindeki kürsü altta kare üstte yuvarlak olmak üzere üste yerleştirilmiş kaide üzerine oturmuştur. (Fot. 1, Şek. 1) Kürsü mihrabın solunda yer alan dört köşeli payenin batıya bakan yüzüne giydirilmiştir. (Fot. 2) Kaidenin üzerinde sütun şeklinde yükselen bölüm alttan bir çemberle kuşatılmıştır. Yukarıya doğru daralarak üst üste yerleştirilmiş dışbükey silmelerden sonra 2.50 m. enindeki oval gövde kısmı gelir. Gövde üstten ve soldan altın renginde boya ile konturlanmıştır. Gövdenin sola yakın kısmında iki ucunda püskül motifleri olan kabartma tekniği ile yapılmış yatay kartuş içinde siyah zemin üzerine kabartma şeklinde altın renginde talik yazıyla yazılmış iki satırlık bir kitabe vardır³³ (Fot. 3) :

ديسم معنیده عرش اسا سزادر

نه رعنا كرسى دلكش ادا در ۱۲۳۱

1- Desem ma’nâda arş-âsa sezâdır

2- Ne ra’nâ³⁴ kûrsî-i dikleş-edâdır 1231

³¹ Ay.yaz. ay.yer.

³² Bu konu ile ilgili Şer’i mahkeme sicillerine dayalı verilen bilgiler için bkz. M. A. Yediyıldız, *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 1995, s.87-89.

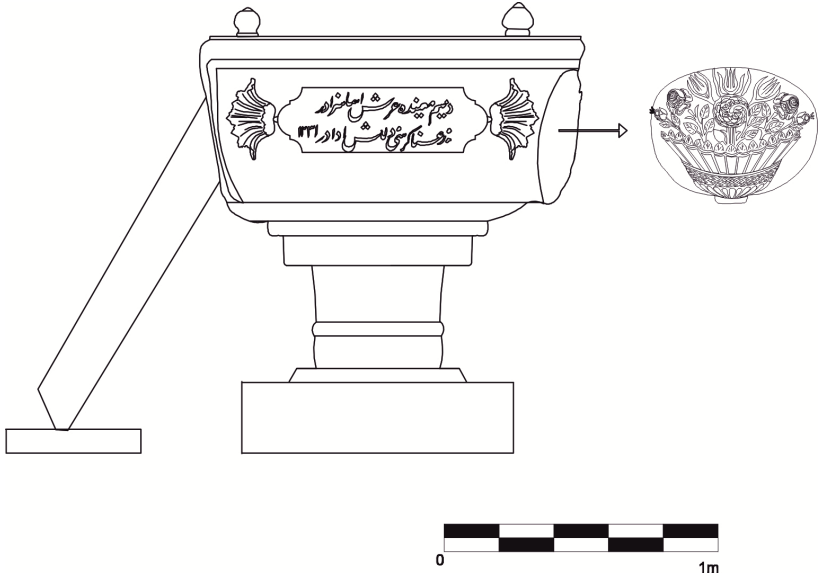
³³ K. Baykal, bu kitabeyi aşağıdaki gibi okumuştur :

1- Desem muayyende arş esa sezadır

2- Ne ra’na kürsî dikleş edadır 1231

Bkz. K. Baykal, *Bursa’da Ulu Cami...*, s.99. Baykal, 1. satırdaki “ma’nâda” kelimesini “muayyende” olarak okumuştur. Kitabeye ile ilgili gerekli düzeltmeleri yapan D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Edebiyatı Anabilim dalı’ndan Sayın Yrd. Doç. Dr. Nejdett Şengün’e teşekkür ederim.

³⁴ E. H. Ayverdi bu kelimeyi “re’nâ” olarak okumuştur bkz. *a.g.e.*, s. 412.

Şek.1- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü.

Gövdenin sağ tarafında oval siyah bir madalyon içinde kabartma tekniğinde yapılmış vazodan çıkan çiçek demeti yer almaktadır. (Fot. 4) Kaidesi de olan altın sarısı rengindeki vazodan yüzeyi geometrik kompozisyonlardan oluşmaktadır. Adeta vazodan içinden çıkarılmasına bir dizi yaprak sırasından sonra laleler ve güllerden oluşan bir aranjman gelmektedir. Demetin ortasında ön sırada sırtı öne bakan bir gül motifi arkasındaki üç adet laleye yaslanmıştır. Lalelerin sağında ve solunda köşelerdeki tomurcuk olmak üzere ikişer adet gül yer almaktadır. Gerek vazoda, gerekse çiçeklerde ve yapraklarında natüralist bir üslup hakimdir. Barok üslubun etkisiyle ışık-gölge kullanılarak bu motiflerdeki plastik etki artırılmıştır. Korkuluk kısmı gövdenin devamı niteliğindedir ve iki adet topuzla nihayetlendirilmiştir. (Fot. 5) Oturma yerine, kürsünün gövdesine bitişirilmiş, kare bir taban üzerinde yükselen mermer dört basamaklı sade bir merdivenle ulaşılmaktadır. (Fot. 6) Oturma yeri düzdür, bugün bir minder bulunmaktadır.

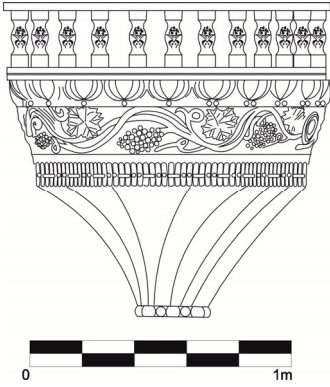
ABDÂL MEHMED CAMİİ VA'Z KÜRSÜSÜ

Abdal caddesi, Tahıl Caddesi ve Gül Sokağı'nın kesiştiği kavşakta yer alan cami, II. Murad devrinin tanınmış suflilerinden Buharalı Abdâl Mehmed³⁵ adına tüccar

³⁵ S. Ünver, *Süheyl Ünver'in Bursa Defterleri*, Haz. G. Mesara, M.E. Özen, İstanbul 2011, s.126-127.

Başçı Hacı İbrahim tarafından inşa ettirilmiştir.³⁶ Dikdörtgen planlı caminin üzeri yan yana eş büyüklükte iki oval kubbe ile örtülüdür. Kuzeyinde üç birimli son cemaat revakı olan yapının minaresi batıdadır. Caminin yanında türbesi ve çeşmesi de bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan yapı bazı kaynaklarda 1450 tarihli türbesine dayanarak II. Murad dönemine tarihlendirilir.³⁷ Caminin XV.yy.'ın ikinci yarısında yeniden yapıldığını ve kubbeli ikinci bir bölüm eklenerek genişletildiğini öne sürenler de vardır.³⁸

Orhan Bey Bursa'yı teslim aldığı anda yanında bulunan Türkmenlerden biri de Turgut Alp Abdâl Mehmed'tir.³⁹ Cami ve dönemine ait va'z kürsüsü hakkında herhangi bir malumat vermeyen Evliya Çelebi, Şeyh Abdâl Mehmed'den : “*vahdet meczubu, izzet meslûbu*”⁴⁰ diye bahsetmektedir.

Şek.2- Bursa Abdâl Mehmed Camii Va'z Kürsüsü.

Bugün caminin harimi içinde yer alan ahşap kürsü mihrabın doğusunda, duvarın köşesine bitleştirilmiştir. (Fot. 7) Kürsü 1.20 m yüksekliğinde ve 1.88 m. enindedir. Harimin güney duvarında bulunan sekinin üzerinde yükselen va'z kürsüsünün, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen bir kaidesi vardır. (Fot. 8, Şek. 2) Kaidenin alt kısmında irili ufaklı oval şekillerden oluşan bir dizi yer almaktadır. Bu diziden sonra kaidenin yüzeyi silindirik ve oval geometrik motiflerin dönüşümlü olarak kullanılmasından oluşan şeritlerle bölünmüştür. Şeritlerin arasındaki geniş bölümlerde oyma tekniği ile gerçekleştirilmiş asma yaprakları ve üzüm motifleri dikkati çekmektedir. Kaidenin üzerinde oval gövde yer alır. (Fot. 9) Gövdenin alt kısmını çepeçevre kuşatan iki sıra içbükey niş şeklinde düzenlenmiş kompozisyonun ortasından

³⁶ K. Baykal, *Bursa ve Anıtları...*, s. 84, 113.

³⁷ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, İstanbul 1972, s.276.

³⁸ A. O. Uysal, *a.g.m.*, s.132.

³⁹ O. Bora, “Bursa'nın Fethinde Türkmenlerin Rolü”, *Evliyâları ve Âbideleri ile Şehirler Sultanı Bursa*, Haz. İ. Yardımcı, İstanbul 2003, s. 36.

⁴⁰ E. Çelebi, *a.g.e.*, s.64.

yine gövdeyi kuşatacak şekilde yatay olarak uzanan kaide de dikkati çeken, iki yuvarlak ve bir silindirik motiften oluşan kuşak bulunmaktadır. Bu kısmın üzerindeki genişçe bir kaval silmeden sonra oval gövdenin ortasındaki oldukça detaylı ve ince işlenmiş kompozisyon başlar. Oyma tekniği ile gerçekleştirilmiş kompozisyonun merkezinde salyangoz şeklinde dairevi bir madalyon yer alır. Bu madalyonun iki yanından çıkan kıvrım dal şeklindeki asma motifi iki yönden de gövdeyi sarmalar. Asma dalları boyunca yer alan üzüm ve asma yaprakları natüralist üslupta işlenmiş üç boyutlu motifler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kompozisyon gövdenin alt kısmında olduğu gibi üst kısmında da daha dar bir silme ile sınırlandırılmıştır. Silmenin üzerinde yuvarlak ve silindirik şeklindeki geometrik motiflerin dönüşümlü olarak sıralanmasından oluşan bir kuşak mevcuttur. Bu kompozisyonun üstünde içbükey unsurların ortasında oval şekillerin yer aldığı başka bir kuşak yer alır. Oval gövdenin üst kısmında, yatay yivlerin bulunduğu daha dar bir şerit altta ve üstte korkuluk bölümünü sınırlandırmaktadır. Korkuluk şebekesinin alt ve üst kısımları dairevi olarak düzenlenmiş olan parmaklıklarının ortasında soyut bitkisel motifler vardır. Korkuluk şebekesi kürsünün oturma yerine çıkışı sağlayan sağ üst köşede kesintiye uğramıştır. (Fot. 10) Kürsünün oturma yerine çıkışı sağlayan muhtemelen bir merdiveni var, ancak biz bu merdiveni görmedik.

Va'z kürsüsünün bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Oval gövdeye sahip kürsü, caminin XX. yy. başında geçirmiş olduğu onarımlardan⁴¹ sonra buraya konmuş olmalıdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Bursa Ulu Camii ve Abdâl Mehmed Camii va'z kürsüleri gerek formları gerekse süslemeleri açısından XVIII. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanan va'z kürsülerinde görülen değişiklikleri yansıtan dikkat çekici örneklerdir. Bursa Ulu Camii va'z kürsüsünün 1815 yılında yapıldığı üzerinde yer alan kitabede öğrenmekteyiz. Bu özelliği ile kürsü va'z kürsüleri arasında istisnai bir yere sahiptir. XVIII. yy.'a tarihlenen İstanbul'daki Üsküdar Ayazma ve Selimiye camilerinin va'z kürsüleri⁴² üzerinde ayetler içeren yazılar mevcut olmakla birlikte bu kürsülerin, yapımına ilişkin bir tarih bulunmamaktadır. Bizim bilgimiz dahilinde Bursa Ulu Camii va'z kürsüsü üzerinde inşa kitabesi bulunan tek örnek olama özelliğine

⁴¹ H. Ö. Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Camii ve Türbelerinden Ağaç İşleri*, Ankara 2009, s.554, 564.

⁴² Bu kürsülerle ilgili bilgi için bkz. G.Apa, "Üsküdar Sultan Camilerinde Vaaz Kürsüleri", *Üsküdar Sempozyumu VI* <http://www.uskudar.bel.tr/tr-tr/bilgi/sayfalar/Sempozyum.aspx?SymposiumID=2>, s. 258-261, 265-266; A. Saat, *İstanbul Selâtin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008, s.44-46, 57-59.

sahiptir. Abdâl Mehmed Camii va'z kürsü ise oval gövdesiyle XIX. yy.'da yaygın olarak uygulanmış olan bir formun XX.yy. temsilcisidir.

Osmanlı döneminden günümüze sağlam bir şekilde intikal etmiş va'z kürsüsü örneklerini yapıldıkları yüzyılları esas alarak bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda XVIII.yy. ve sonrasında ortaya çıkan uygulamaların özellikle form, unsurları, malzeme ve teknik, süsleme özellikleri açısından XV. - XVII.yy.'larda yapılmış olan va'z kürsülerinden⁴³ farklılaşmaya başladıkları dikkati çekmektedir. Bu husus, klasik formların dışında da çeşitli formlar almaya başlayan XVIII. yy. ve sonrasında yapılmış olan kürsülerin bazı unsurlarının yeniden tanımlanması ihtiyacını gerekli kılmıştır. Ancak va'z kürsüleri hakkında çok fazla çalışma yapılmamış olmasından dolayı kürsülerin bölümlerine ilişkin kavramların da tam olarak yerleşmediği anlaşılmaktadır. İncelemiş olduğumuz bazı çalışmalarda ilğimizi çeken bir husus, XVIII. yy. ve sonrasında kaideli ve duvara yapışık olarak inşa edilmiş oval ve çokgen kürsüler tanıtılırken “*gövde*” kavramının bu kürsüler için hiç kullanılmadığı ve bu kavramın yerine “*korkuluk*” ifadesinin kullanıldığıdır. Bu yüzyıl ve sonrasındaki kürsüler her ne kadar form açısından farklılık arz etseler de bu unsurlarda “*gövde*” bölümü hiçbir zaman kaybolmamıştır. Esas bazı örneklerde gövdeyle bütünleşip kolayca ayırt edilmeyecek bir durum “*korkuluk*” bölümü için söz konusudur. Nitekim incelemiş olduğumuz Bursa Ulu Camii va'z kürsüsünde de bu durum görülürken, Abdâl Mehmed Camii va'z kürsüsünde hem gövde hem de gövdenin bitiminde parmaklıklardan oluşan bir korkuluk bölümü mevcuttur. Bu dönemde korkuluklar parmaklı ve kafesli olabildiği gibi düz panolar şeklinde de uygulanmışlardır. Gövde ise genellikle aşağıdan yukarıya doğru genişleyen bir kaide üzerine oturtulmuştur. İncelemiş olduğumuz iki örnekte de bu uygulama görülmektedir. Kürsünün zeminle bağlantısının olmadığı, duvara yapışık olarak uygulanmış olduğu örneklerde kaide bölümü yerini çeşitli bitkisel motiflere ve silmelere bırakmıştır. İstanbul'daki Üsküdar Ayazma ve Selimiye camilerinin kürsüleri bu duruma teşkil etmektedir.

Bu dönem ve sonrasında yapılmış olan bazı va'z kürsülerinde arkalık ve tepelik bölümleri bulunmamaktadır. Çalışmamızda ele almış olduğumuz örneklerde de bu unsurlar mevcut değildir. Buna karşılık İstanbul Nur-u Osmaniye, Üsküdar Ayazma, Üsküdar Selimiye, Nusretiye camilerinin va'z kürsüleri gibi bazı örneklerde bu iki unsurun çok gösterişli bir şekilde tatbik edilmiş olduğu dikkati çekmektedir.

XVIII. yy. öncesi va'z kürsülerinin vazgeçilmez unsurlarından bir de topuzdu. Bu unsur bu dönem ve sonrasındaki uygulamalarda tamamen kaybolmamıştır, ancak dört ayak üzerinde yükselen, kare veya dikdörtgen prizma formunda klasik tarzda yapılmış kürsü formlarının dışındaki kullanımı oldukça azalmış ve sayı olarak da ikiye

⁴³Söz konusu dönemlerde yapılmış olan va'z kürsüleri ile ilgili değerlendirmeleri basılmakta olan “*Osmanlı Devri Edirne Camilerinden Aşşap Va'z Kürsüsü Örnekleri*” adlı makalemizde ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz için burada tekrardan kaçınmak adına yeniden ele almayacağız.

indirilmiştir. Bursa Ulu Camii va'z kürsüsünde de bu unsur ikiye indirgenmiş olarak görülmektedir. İstanbul Nur-u Osmaniye ve Üsküdar Selimiye camilerinin kürsülerinde de benzer bir durum söz konusudur. Bursa Abdâl Mehmed Camii va'z kürsüsünde ise bu unsur tamamen ortadan kalkmıştır.

Konumuz dahilinde ele almış olduğumuz örneklerden Ulu Cami kürsüsünde malzeme olarak mermer, Abdâl Mehmed Camii kürsüsünde ise ahşap kullanılmıştır. Malzemeler farklı olmasına rağmen her iki örnekte de oyma tekniği dikkati çekmektedir. Abdâl Mehmed Camii kürsüsünün korkuluk parmaklıkları tornada çekilerek hazırlanmıştır. XVIII.yy.'dan itibaren va'z kürsülerinde ahşap malzemenin yanında mermer malzemenin de yaygın olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bazı örneklerde ise ahşap ve mermer malzeme bir arada kullanılmıştır. Her iki malzeme için de genellikle daha sık kullanılmış olan teknikler oyma ve kabartma teknikleridir.

İncelemiş olduğumuz va'z kürsüsü örnekleri süsleme kompozisyonları açısından yapıldıkları dönemler için ilginç ve dikkat çekici uygulamalardır. Ulu Cami kürsüsünün gövdesinde bulunan kartuş ve iki ucundaki püskül motifleri XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı mimarisi ve sanatına giren Batı etkilerinin yansımalarıdır. Kaide ve gövdelerde görülen içbükey ve dış bükey silmeler de bu dönemin özellikleri arasındadır. Kürsünün gövdesinde bulunan bir başka süsleme kompozisyonunu madalyon içinde yer alan vazodan çıkan çiçek demeti oluşturmaktadır. Türk Sanatında vazolu ve vazosuz çiçek demetleri oldukça sevilerek ve yaygın olarak kullanılmıştır. İlk örneklerine daha XV.yy.'da rastlanmakla birlikte bu uygulamaların en zengin örnekleri XVIII. yy. ve sonrasında yapılmıştır.⁴⁴ Barok özellikli yuvarlak bir kartuş içerisinde yer alan vazodan çıkan naturalist çiçek demetinin ışık gölge etkisiyle bütün detayları hissedilmektedir, aynı etki ile püsküllerin doku özelliği de vurgulanmıştır. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında görülen bezemenin temelinde Barok ve Ampir-Neo-Klasik karışımı bir üslup yatmaktadır. XX. yüzyılın başlarında da ise özgür bir Seçmeci üslup kendini hissettirir.⁴⁵ Abdâl Mehmed Camii va'z kürsüsünün gövdesinde yer alan asma dalları ve yapraklarından, üzüm salkımlarından oluşan kompozisyonda bunu görmek mümkündür. Antik dönem kaynaklı olan asma ağacı ve üzüm salkımı motifleri Osmanlı dönemi süslemeleri için de kendine yer bulmuştur. Özellikle duvar çinilerinde ve resimlerinde, çini ve seramik tabaklarda, kalemişi ve minyatürlerde, köşklerdeki alçı tavan göbeklerinde de dikkati çeken bu motifler bizim örneğimizde olduğu gibi va'z kürsülerine de uygulanmıştır. G. Cantay⁴⁶ asma ağacı ve üzüm salkımının dini

⁴⁴G. Ünver, "Osmanlı San'atında Vazolu ve Vazosuz Çiçek Demetleri", *Vakıflar Dergisi*, S. IX, Tıpkı Basım Ankara 2006, s.321-326. Duvar resimlerindeki uygulamalar için bkz. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976, s.55, 91, 93; İ. Kuyulu, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS*, III, 2000, No:2, s.3-4..

⁴⁵D. Kuban, *a.g.e.*, s.508.

⁴⁶G. Cantay, "Türk Süsleme Sanatında Meyve", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5 Fall 2008, s.36-37. Duvar

mekânlardaki kullanımı ile ilgili şöyle bir açıklamada bulunmaktadır : “*Hristiyan inancının önemli kutsal maddesi şarap, Osmanlı Devletinin bütünlüğü içindeki Türk Ortodoks Hristiyanlar için önemli bir tüketim maddesi olurken, İslâmî inançtakiler için belki de Hz. Muhammed’in “haram” dediği yasağı hatırlatmak için dini mimari mekânlarında bezeme unsuru olan çini ve kalemişi olarak yerini almıştır.*” Ancak İslam Sanatında, Dinin yasaklarını içeren İlahi Mesajın yazılı hatırlatmaları dışında, görsel uygulamalara dayalı bir uyarma söz konusu değildir. Nitekim tarihi süreç içindeki örneklerle baktığımızda dini yasaklar, tenzih metoduna uygun olarak, teşvik edici tutumdan sakınılarak, haramın teşhir edilmemesine özen gösterilmiştir. Bu yüzden G. Cantay’ın görüşüne kuşkuyla bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Bizim görüşümüze göre bu meyvenin söz konusu dini mekânlarda tatbik edilmesinin bir anlamı olabilir, o da üzümün sevilen, yararlı ve fayda getiren bir besin kaynağı olmasıdır. Abdâl Mehmed Camii va’z kürsüsünde de bulunan bu motif, bol suyu ve tarımsal ürün çeşitliğine sahip olan Bursa’da en çok yetiştirilen meyvelerden biri olması nedeniyle burada üzüm bağlarını çağrıştıran bir özelliğe sahip olabilir. Zaten Evliya Çelebi⁴⁷ de Bursa’nın meyvelerinden bahsederken “*çeşit çeşit sulu üzümü*”nın olduğunu yazar.

Sonuç olarak, günümüzde Osmanlı Dönemi Bursa camilerinin içinde bulunan va’z kürsüsü örneklerinden sadece Bursa Ulu Camii ve Abdâl Mehmed Camii va’z kürsülerinin sanatsal açıdan ilgi çekici örnekler olduğu tespit edilmiştir. Her iki kürsü de her ne kadar içinde buldukları camilerle aynı dönemde inşa edilmiş olsalar da, gerek formları gerekse de süsleme özellikleri açısından yapılmış oldukları dönemin önemli başlıca özelliklerini yansıtmaları açısından kayda değer örneklerdir. Bursa Ulu Camii kürsüsü süslemeleri, Osmanlı ustalarının elinde Batı ve yerli geleneklerin ustaca harmanlanmasıyla şekillenmiş Türk Barok sanatının etkilerini hissettiren, Abdâl Mehmed Camii va’z kürsü süslemelerinde üç boyutlu derinliğin artmasıyla güçlü bir plastik vurgu dikkati çekmektedir. Ulu Camii kürsüsünün üzerinde bir inşa kitabesinin bulunması Osmanlı Dönemi’nden günümüze sağlam bir şekil intikal etmiş va’z kürsüsü örnekleri içinde bu unsuru ayrıcalıklı kılmaktadır. Bursa’daki camilerin içinde inşa edilmiş oldukları dönemlerde de va’z kürsülerinin bulunduğu görüşümüzü Bursa Ulu Cami ile ilgili Şer’i mahkeme sicilleri teyit etmektedir.

resimlerindeki uygulamalar için bkz. R. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976, s.143-144.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.38.

KAYNAKLAR

- Apa, G., “Üsküdar Sultan Camilerinde Vaaz Kürsüleri”, *Üsküdar Sempozyumu VI* <http://www.uskudar.bel.tr/tr-tr/bilgi/sayfalar/Sempozyum.aspx?SymposiumID=2>, s.251-270.
- Arık, R., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1976.
- Ayverdi, E. H., *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşe'i Osmanlı Mi'marisinin ilk Devri 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul 1966.
- Ayverdi, E. H., *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, İstanbul 1972.
- Barişta, H. Ö., *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri*, Ankara 2009.
- Baykal, K., *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa 1948.
- _____, *Bursa'da Ulu Cami*, 2. Baskı, Bursa 1989.
- _____, *Bursa ve Anıtları*, 3. Baskı, Basım yeri yok, 1993.
- Bora, O., “Bursa'nın Fethinde Türkmenlerin Rolü”, *Evlîyâları ve Âbideleri ile Şehirler Sultanı Bursa*, Haz. İ.Yardımcı, İstanbul 2003, s. 35-36.
- Cantay, G., *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002.
- _____, “Türk Süsleme Sanatında Meyve”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5 Fall 2008, s.32-64.
- Çalikuşu, E., “Bursa Erken Osmanlı Dönemi Dini Mimarîsinde Süslemeler”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007 Bursa) Ed. C. Çiftçi, Bursa 2007, s.251-262.
- Çelik, N., “Bursa Ulu Câmii'nde Güney Tesirleri”, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Bildiriler, Birinci Cilt, Ankara 1995, s.557-565.
- Çelebi, E., *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi : Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, Haz. Y. Dağlı – S.A. Kahraman, C.2, 1. Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2008.

- Ersoy, A., *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul 1993.
- Eyice, S., “İlk Osmanlı Devri”nin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli – Camiler”, *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, Ekim 1962 – Şubat 1963, No: 1-2, İstanbul 1963, s.3-80.
- Gabriel, A., “Ulu Cami”, *Evlîyaları ve Âbideleri ile Şehirler Sultanı Bursa*, Haz. İ. Yardımcı, İstanbul 2003, s. 166-175.
- İnalçık, H., “Kent, Kentli ve Tarih”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007 Bursa) Ed. C. Çiftçi, Bursa 2007, s.11-20.
- Kuban, D., *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007.
- Kuru, S. S., “Lami’i Çelebi’nin Gözüyle Bursa”, *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu “Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri”* (04-05 Nisan 2005-BURSA) Bildiri Kitabı, Ed. C.Çiftçi, 2. Basım, Bursa 2005, s.215-224.
- Kuyulu İ., “Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions”, *EJOS*, III, 2000, No: 2,1-27.
- Önkal, H., *Camilerimiz*, Ankara 1995.
- Saat, A., *İstanbul Selâtin Camilerindeki Vaaz Kürsüleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2008.
- Tanıncı, Z., “Fetihlerin ve Ticaretin Sanata Yansıması: Göçer Bilginler, Dervişler ve Sanatçılar”, *Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu “Payitaht Bursa'nın Kültürel ve Ekonomik İlişkileri”* (04-05 Nisan 2005-BURSA) Bildiri Kitabı, Ed. C.Çiftçi, s. 190-198.
- Uysal, A. O., “Bursa’da Erken Osmanlı Dönemi Minareleri”, *Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi*, Sempozyum Kitabı (07-08 Nisan 2007 Bursa) Ed. C. Çiftçi, Bursa 2007, s.107-149.
- Ünver, G., “Osmanlı San’atında Vazolu ve Vazosuz Çiçek Demetleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. IX, Tıpkı Basım, Ankara 2006, s.321-326.
- Ünver, S., *Süheyl Ünver’in Bursa Defterleri*, Haz. G. Mesara, M.E. Özen, İstanbul 2011.

Bursa'daki Osmanlı Dönemi Camilerinden İki Va'z Kürsüsü Örneği

Yardım, A., “Temel Kültür Müesseselerimizden Dârülhadisler”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 59-119.

Yardımcı, İ., *Evliyâları ve Âbideleri ile Şehirler Sultanı Bursa*, İstanbul 2003.

Yediyıldız, M. A., *Başlangıcından Günümüze Yıldırım Külliyesi ve Ulu Cami*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 1995.

Fot.1- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü Genel Görünüşü.

Fot.2- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü Sağ Yan Görünüşü.

Fot.3- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü Kitabesi.

Fot.4- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü Süslemesi.

Fot.5- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü Korkuluğu ve Oturma Yeri.

Fot.6- Bursa Ulu Camii Va'z Kürsüsü Sol Yan Görünüşü.

Bursa'daki Osmanlı Dönemi Camilerinden İki Va'z Kürsüsü Örneği

Fot.7- Bursa Abdâl Mehmed Camii Va'z Kürsüsü Genel Görünüşü.

Fot.8- Bursa Abdal Mehmed Camii Va'z Kürsüsü Sol Yan Görünüşü.

Fot.9- Bursa Abdal Mehmed Camii Va'z Kirsüsü Gövde Detayı.

Fot.10- Bursa Abdal Mehmed Camii Va'z Kirsüsü Sağ Yan Görünüşü.